

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 113 1992

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-05-07

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo, 1993

samma måste då rimligen gälla exempelvis beskrivningen av historiska processer o.dyl. Man kommer således inte åt litterariteten via TPs implikationsmodell.

4. *Dependence of usage.* Det är denna faktor som begränsar tolkningsramen. Gränsen för vad implikationerna kan tillåtas rymma bestäms av /språkliga/konventioner och vad som anses möjligt eller brukligt i givna kontexter. TP exemplifierar sitt resonemang med Weinbrots läsning av elegins 11:e strof och menar att den senares tolkning måste avvisas, då den utgör ett flagrant brott mot den retoriska konventionen.

För TP existerar konstverket före tolkningen som »a range of possibilities delimited by its physical appearance and the public constraints on our apprehension of verbal meaning and implications». Han ser således litterära texter som logiskt svaga men kognitivt relevanta.

Till skillnad från bl.a. Culler ifrågasätter egentligen inte TP det meningsfulla i att lägga den ena tolkningen av ett litterärt verk till den andra i en aldrig sinande ström. Efter en hovsam kritik av dekonstruktivismen för att inte ta konsekvenserna av sin egen hållning konstaterar han – något mindre modest – att hans egen inferensmodell utgör »the outermost frame of the discipline» (s. 119). Denna hans fordran är ej ringa och hans anspråk synes väl stora i ljuset av att han knappast anstränger sig överhövan med att diskutera de teoretiker som representerar radikalt annorlunda metodgemenskaper än den som han – om än underförstått – verkar se som axiomatisk: tolkningen är litteraturvetenskapens mål och mening. Det är inte märkligt men en smula beklagligt: en redan värdefull bok skulle då haft ännu mer att erbjuda.

Ulf Malm

Nordens speglar. Förbindelser och paralleller mellan polsk och nordisk litteratur.

Av Andrzej Nils Ugglå

Rubriken – i polsk språkdräkt – utgör titeln på en i Polen nyutkommen bok.¹ Publikationen innehåller bidrag från en svensk-polsk litteraturkonferens som hölls i Warszawa 1986 i regi av Vitterhetsakademien och Instytut Badán Literackich (Institutionen för litterär forskning) vid Polska Akademien i Warszawa.

Konferensens huvudämne var litterär komparistik, och de ämnen som behandlades rörde jämförelseproblematik, påverkan, reception och kontakter. I fokus för forskarnas intresse stod under detta möte litteratur från romantiken till nutiden.

Volymen inleddes med fem uppsatser ägnade romaniken, den period som utgör själva begynnelsen av en försiktig litterär kontakt länderna emellan. På ett fascinerande sätt visar Maria Janion i sitt bidrag »Skalden såsom en romantisk poet»² den nordiska mytens intåg i Polen och dess betydelse för den inhemska litteraturen. Den ideologiska kris som hade

uppstått mot slutet av upplysningstiden gjorde att behovet av nya myter var stort, vilket skapade goda förutsättningar för ett mottagande av den nordiska mytologin. Särskilt fångslande fann man motiv som heroism men en heroism som varken var sentimental eller idyllisk. Även skalden i sig väckte stort intresse i Polen och man gjorde gärna jämförelser med motsvarande gestalter i den inhemska forntiden. En annan beröringspunkt mellan den nordiska mytologin och den polska litteraturen var vad Maria Janion kallar »en hjältemodig gemenskap mellan riddaren och folket», som bl.a. skattades högt av den störste polske romantikern, Adam Mickiewicz. Polen, liksom för övrigt alla slaviska länder, saknade i själva verket en egen nationell mytologi, vilket förklarar att den nordiska låg de inhemska romantikerna så nära.

En besläktad problematik behandlas av Janina Kamionka-Straszak i »En 'barbarisk' heroism och suckande melankoli. Nordisk litteratur i polska kalendrar från romantiken»³. Kamionka-Straszak har funnit att nordisk litteratur fungerat inom minst »tre kontexter» i den polska kulturen. Den första kontexten bestod av en litterär tradition såsom mytologi och sagor, vilka var tillgängliga genom en befintlig översättning av »Eddan». Den andra kontexten bygger på kontrasterna mellan nord och söder, dvs. på att urskilja den särskilda karaktären hos nordborna. Det poetiska programmet i den svenska litteraturen utgjorde den tredje kontexten.

En begynnande reception av skandinavisk litteratur ägde rum under 1840- och 50-talen. Oftast publicerade man i kalendrar fragment av Tegnér's »Fritiofs saga» i dess första översättning från 1840. Ett annat poem som översattes ett flertal gånger var »Axel» av samme författare.

Janina Kamionka-Straszak finner orsaken till intresset för skandinavisk litteratur ligga i ett inhemskt behov av vissa idéer som passade in i den polska samhälleliga, estetiska och politiska modellen. Det man ansåg vara karakteristiskt för den skandinaviska kulturen var bl.a. en stark frihetskänsla och en »barbarisk» heroism blandad med melankoli. Man fann även ett visst existerande släktskap med den urslaviska kulturen.

Undertecknad deltog med en komparatistisk studie »Adam Mickiewicz i kontext av den svenska litteraturen under romantiken»⁴, i vilken bl.a. konstateras att likheterna mellan Uppsala-fosforisternas och Vilono-filomaternas opposition mot klassicismen och rationalismen grundade sig på olika förutsättningar och utspelades på olika plan. För de unga polska romantikerna var det nationella engagemanget dominerande; en estetisk diskussion i diktens form förvandlades till en politisk konspiration och någon kompromiss med före detta litterära motståndare var det aldrig fråga om.

I en analys av de kontrasterande dragen mellan den polska romantiken och den svenska tas sådana aspekter upp som den litterära traditionen, författarnas förhållande till de då aktuella nationella frågorna samt deras historieuppfattning och existerande olikheter i den estetiska smaken. Av litterära motiv dis-

kuterar bl.a. messianismen och möten med Gud.

Slutsatsen lyder att likheterna mellan de svenska och de polska romantikernas alster, och då framför allt Mickiewicz' verk, var mycket ytliga. Detta gäller framför allt två aspekter: författarnas förhållande till den klassicistiska estetiken och de nationella frågorna. Denna studie ger alltså en annorlunda syn på relationerna mellan de två litteraturerna än de två ovan nämnda polska forskarnas.

Uppfattningen av svensk litteratur i Polen har länge byggt på översättningar av enstaka verk, översättarnas kommentarer och ett fåtal tillfälliga analyser baserade antingen på dessa tolkningar eller på tyska eller franska språkversioner. Först år 1990 kom en första svensk litteraturhistoria skriven av skandinavisten Zenon Ciesielski som grundar sig på litterära texter på originalspråk och svensk litteraturforskning.⁵ I den omtalade volymen är därför två svenska litteraturhistorikers bidrag, Louise Vinges och Peter Hallbergs, rörande svensk romantik mycket värdefulla.

Louise Vinge visar i sin uppsats »Svensk romantik i ett europeiskt perspektiv»⁶ de nationella dragen i den svenska romantiken, en kunskap helt nödvändig för förståelsen av denna litteratur. För symposiets polska deltagare var uppgiften om att de unga svenska romantikerna endast var revolutionärer i litterär och inte i politisk bemärkelse av stor betydelse. Upplysningar om alla de egenskaper som skilde de svenska romantikerna från samtida europeiska, framför allt deras starka självförtroende som bottnade i övertygelsen om att de i sin kamp mot den tidigare litteraturen skulle kunna påverka världsordningen, kunde ge de polska konferensdeltagarna associationer till den egna romantiken. När Louise Vinge redogör för den i Polen föga eller inte alls kända kampen mellan den Gamla och den Nya skolan klargör hon även vilka argument de unga romantikerna använde sig av i denna strid. Svenskarnas vilja att skapa en ny epok grundad på forntida ideal gav polackerna vid konferensen stoff att dra paralleller till de egna romantikernas tro på sin roll i skapandet av Europas framtid (även om det ena planet låg på kulturens och det andra på politikens område).

Louise Vinge visar också att särdragen i den svenska romantiken orsakades av att Sverige alls icke berördes av händelserna i Tyskland och Danmark och av det faktum att en liten grupp unga ledare önskade komma i kapp med dessa länder.

Den poetiska utformningen av den svenska romantiska diktningen presenteras i konferensboken med artikeln »Det poetiska bildspråket i den svenska romantiken» av Peter Hallberg.⁷ I sin demonstration av det romantiska bildspråkets funktioner väljer Hallberg verk av Erik Johan Stagnelius. Han visar bl.a. hur Stagnelius i poemet »Astronomisk Phantasi» använder sig av metaforer tagna från universum för att visa människan som »mikrokosmos». Han avslöjar även metaforernas språk i Stagnelius' senare dualistiska utfattning om människans existens.

En av nycklarna till förståelsen av Stagnelius' poesi

är, skriver Peter Hallberg, insikten om att skaldens bildspråk innehåller en abstrakt och transcendent rot samtidigt som hans yttre värld är besjälad, vilket tillsammans bildar ett slags mäktigt, poetiskt universum.

Boken bjuder vidare på två receptionsuppsatser om mottagandet av Eliza Orzeszkowa (1841–1890) i Sverige och Selma Lagerlöf i Polen. Den första uppsatsen »Nobelpriset till Eliza Orzeszkowa»⁸ av Marie-Christine Skuncke ger en unik och spännande inblick i hur det såg ut bakom »Nobelkulisserna» år 1905 när Henryk Sienkiewicz och Eliza Orzeszkowa diskuterades. I själva verket stod aldrig valet mellan dem utan diskussionen gällde huruvida Sienkiewicz ensam skulle tilldelas priset eller om han skulle dela det med Orzeszkowa. Marie-Christine Skuncke dementerar vidare det bland polska forskare spridda ryktet om att Orzeszkowa även var föreslagen till Nobelpriset år 1909.

Värdet av denna studie ligger inte bara i att den visar nya omständigheter kring Nobelpriset i litteratur år 1905. Marie-Christine Skuncke gör en nypresentation av denna bortglömda polska författarinna som i den polska litteraturhistorien intar en plats liknande Fredrika Bremers eller Selma Lagerlöfs i den svenska.

Grażyna Szewczyk ger i uppsatsen »Receptionen av Selma Lagerlöf i den polska litterära pressen under åren 1900–1939»⁹, en redogörelse för den svenska författarinnans mottagande i Polen. Hon urskiljer härvid två perioder. Den första infaller mellan åren 1900 och 1918 under vilka ett omfattande antal korta prosastycken översattes via tyskan. Det var framför allt tidskrifter för kvinnor som intresserade sig för Selma Lagerlöf. Översättarna var vanligtvis kvinnor som ofta vistades utomlands varifrån de brukade ta med sig litterära nyheter. Grażyna Szewczyks undersökning visar att Selma Lagerlöf fr.o.m. 1909, dvs. det år hon erhöll Nobelpriset, och en tid framöver blev mera känd än t.ex. August Strindberg. Det som fängslade den polske läsaren var bl.a. hennes neoromantiska syn på människan, påverkad av naturen och beroende av högre makter som den var. *Gösta Berlings saga* översattes 1905 och *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* 1910–1911.

Under mellankrigstiden kom översättningar gjorda direkt från svenskan och utgivningen av Selma Lagerlöfs verk blev mer omfattande. Vid denna tid började man i kända kulturtidskrifter även publicera kritiska textanalyser rörande hennes litterära produktion. De övernaturliga eller halvt övernaturliga dragen i hennes personskildringar fortsatte även framgent att fånga många recensenter.

August Strindberg behandlas i tre studier och ställs i samtliga i relation till polska författare.

I uppsatsen »Några anmärkningar om Strindberg, Wyspiański och Maeterlinck»¹⁰ söker Dorota Janukowicz påvisa likheter mellan Strindbergs och Wyspiańskis dramatik, vilka hon anser bottna i att båda författarna var påverkade av Maeterlinck.

Under 1890-talet, dvs. under den tid då Maeterlincks dramatik rönt sina största framgångar, vistades både Strindberg och Wyspiański i Paris. Det finns dock inga bevis för att de sett Maeterlincks pjäser på teatern. Intrycken kan ha kommit via läsningen av hans dramatik.

Dorota Janukowicz konstaterar betydande likheter mellan Maeterlincks dramatik och Strindbergs, varvid hon framför allt räknar upp »Till Damaskus» I och II, »Folkungasagan», »Dödsdansen» och »Påsk». I denna fråga åberopar hon sig även på svensk Strindbergforskning representerad av Martin Lamm och Gunnar Brandell. Likheter ligger på olika plan, t.ex. i konstruktionen av de sceniska gestalterna och i själva stämningen.

I fråga om Wyspiański finner Dorota Janukowicz »Förbannelsen» (Klatwa) och »Warszawasången» (Warszawianka) äga stora likheter med Maeterlincks dramatik. Detta leder henne till att göra jämförelser mellan Wyspiańskis »Bröllopet» (Wesele) och Strindbergs »Ett drömspel», båda skrivna 1901. Även de båda författarnas senare produktion – exempelvis Strindbergs »Påsk» (1900) och Wyspiańskis »Domarna» (Sędziowie) från 1907¹¹ – anser hon vara präglade av den belgiske dramatikern och tar de sceniska gestalternas övernaturliga känslighet som exempel. Vidare finner Dorota Janukowicz likheter mellan den polske och den svenske dramatikern i bådars intresse för Gamla testamentet, ett intresse som dock kan ha helt olikartat ursprung.

Artikelförfattaren ser emellertid inte alla överensstämmelser mellan Wyspiańskis och Strindbergs dramatik utslutande som ett resultat av deras gemensamma beroende av Maeterlinck – de kan även ha sin rot i ett bredare europeiskt teatersammanhang.

Kazimiera Ingdahl redogör i uppsatsen »Stanisława Przybyszewska och August Strindberg»¹² för den hittills i Sverige okända kritik som från Polen riktats mot Strindbergs författarskap. Stanisława Przybyszewska, dotter till Strindbergs vän och antagonist från Berlintiden Stanisław Przybyszewski, gick i sin faders fotspår och har bl.a. skrivit några mycket uppskattade dramer med handlingen förlagd till franska revolutionen. I brev och skrifter har hon dessutom formulerat ett eget litterärt program; författarens uppgift är, säger hon, att befria »en litterär personlighet» från ett fysiskt »jag». I essän »Vita nuova» provar hon sin teori på Strindberg, såväl på hans prosa, »Tjänstekvinnans son», som på hans dramatik, »Fadren». Framför allt attackerar hon Strindberg för hans extrema subjektivism. Bristen på distans gör, säger Przybyszewska, att Strindberg identifierar sig med huvudpersonen medan de andra gestalterna endast blir rena stereotyper, »in plus» eller »in minus». Kazimiera Ingdahl visar konsekvent hur Przybyszewska, utifrån Freuds psykologi och med tillämpning av dennes fackterminologi, endast betraktar Strindbergs verk som »chiffrerade dokument» över hans egna psykiska tillstånd.

Przybyszewska kritiker av Strindberg omfattar även problem som uppstått i samband med receptionen av hans verk. Hon menar att Strindbergs världssyn inte

kan förstås av en bredare läsekrets. Den deformerade människoskildring Strindberg ger kräver enligt henne stor erfarenhet och djupa kunskaper inom psykologin.

Det intressantaste i Kazimiera Ingdahls studie tycktes mig vara den av henne diskuterade påverkningssproblematiken. Przybyszewska instämmer, sin Strindbergkritik till torts, med honom på många punkter och som »källmaterial» för sin egen teori om könskampen använder hon sig gärna av hans litterära texter. Mannen är enligt henne ett offer för kvinnans inbilskhet och hänsynslöshet. Könskampen utspelas inte på ett psykologiskt plan utan på ett filosofiskt, inom ramen för en gnostisk uppfattning om motsättningarna mellan anden och materian.

Även i sin pessimistiska världsuppfattning gällande det eviga mänskliga lidandet påminner Przybyszewska enligt Kazimiera Ingdahl mycket om Strindberg.

I den tredje uppsatsen om Strindberg sedd i relation till polska författare jämför Lech Sokół hans dramatik med Stanisław Ignacy Witkiewicz' i studien »Hermafroditiska och androgyna gestalter hos Strindberg och Witkacy»¹³. Författaren definierar dessa avvikande könsegenskaper inte som synonyma utan som skilda anlag. Personer med hermafroditiska egenskaper, hos vilka gränsen mellan det manliga och det kvinnliga icke existerar, betraktades av Witkiewicz som något tämligen negativt och av Strindberg som något mycket negativt. Androgyna personer, dvs. de som lyckas uppnå tillstånd av lycka och harmoni i ett man-kvinnaförhållande betraktades med skepticism av såväl den polske som den svenske författaren. En författare som däremot trodde på ett androgyniskt tillstånd var Stanisław Przybyszewski, vilket han gärna också demonstrerade i sina verk.

De personer med hermafroditiska egenskaper som Lech Sokół lyckats spåra upp i Witkiewicz' och Strindbergs verk visar både likheter och olikheter. Hos Witkiewicz blir dessa avkänade människor offer i en oundviklig fysiologisk process och han använder sig av deras »deformation» när han varnar för den annalkande katastrofen. Hos Strindberg kan hermafroditiska gestalter vara »produkter av biologiska avvikelser» men oftast förvandlas människan därtill av eget val – och tar de emanciperade kvinnorna som exempel.

Lech Sokół har funnit att de båda dramatikererna ifråga om denna »könsdialektik» hämtat inspiration ur samma källa, nämligen Balzac, Huysmans och Swedenborg. Men Lech Sokół utesluter inte att Strindberg i viss mån påverkat Witkiewicz. Den polske dramatikern kan mycket väl ha sett Strindbergs »Kamraterna» på polska scener, då pjäsen kom ut i polsk översättning 1912 och samma år uppfördes på Stadsteatern i Lvov. Abel i denna Strindbergpjäs påminner mycket om »kvinnomannen» i två dramer av Witkiewicz: »Maciej Korbowa» och »Pragmatikererna».

Artikelförfattarens analyser – som omfattar ett stort antal pjäser av Strindberg och Witkiewicz, både »naturalistiska» som t.ex. »Fadren» och »Fröken Julie» och kammerspel som t.ex. »Ett drömspel» – be-

rör både yttre konstruktioner och funktioner hos de olika hermafroditer som lever i deras verk. Hans generella slutsats är att i Witkiewicz' livssyn spelar »könsmetafysiken» en mera pessimistisk roll än hos Strindberg. Hos den polske författaren finns hermafroditerna inte endast i vissa dekadenta grupper i samhället som fallet är hos Strindberg utan de föröbådar den katastrof som i form av en revolution kommer att förgöra hela mänskligheten och slå vårt kulturella arv i spillror.

Lech Sokół tar slutligen upp författarnas personliga förhållande till den berörda problematiken. Strindberg, säger han, tar den på dystert allvar medan Witkiewicz betraktar den med ironisk distans.

En mycket värdefull komparatistisk undersökning inom svensk-polsk litteraturforskning utgör Nils Åke Nilssons studie »Receptionen av den europeiska avantgardelitteraturen i Sverige och Polen».¹⁴ Inledningsvis pekar författaren på befintliga likheter i den svenska och polska litteraturen. Ett gemensamt drag är ett starkt »nationellt patos». I de båda ländernas litteratur från sekelskiftet intar historien en betydande plats. Henryk Sienkiewicz' *Trilogin* (1883–88) och hans *Korsriddare* (1897) kan enligt författaren jämföras med *Karolinerna* (1897–98) av Verner von Heidenstam och dennes *Svenskarna och deras hövdingar* (1908–10).

De nationella drag som utmärker polsk litteratur har på grund av sin rikedom på symboler och allusioner – självklara för polska läsare – länge varit obegripliga i andra länder. Detta har naturligtvis utgjort allvarliga receptionshinder. Svensk historisk litteratur har inte heller väckt något större intresse utanför landets gränser. För att polsk och svensk litteratur skall bli översatt till andra språk måste den förmedla allmänmänskliga värden som fallet t.ex. är i verk av Eliza Orzeszkowa eller Fredrika Bremer.

Vid receptionen av svensk litteratur var »den nordiska myten» en bidragande faktor och för polsk litteratur, som saknade myter, spelade polackernas engagemang i de nationella upproren mot den gemensamma fienden Ryssland en liknande roll.

Huvuddelen av Nils Åke Nilssons studie är ägnad de båda ländernas reception av den europeiska avantgardelitteraturen. Han konstaterar att futurismen nådde såväl Sverige som Polen år 1909. De första egna futuristiska texterna publicerades i Sverige och i Polen år 1914 (i Sverige Pär Lagerkvist, boken *Motiv* och i Polen Jerzy Jankowski, dikten »Maggi», vilket var namnet på en amerikansk firma som producerade buljongtärningar). Kort därefter följde nyheter om andra »ismer» från Ryssland, England, Frankrike och Tyskland, men de båda ländernas djupt rotade kulturtraditioner hindrade en snabb expansion av de nya avantgardistiska strömningarna.

Inte förrän efter första världskrigets slut började det polska kulturlivet bli mottagligt för litterära nyheter från Europa. I Sverige förblev man dock mera passiv. I stället var det de svenskspråkiga författarna i Finland som lät sig påverkas.

Nils Åke Nilsson visar därefter vilket stort inflytande den tyska expressionismen fick på polsk poesi och

svenskspråkig litteratur i Finland genom att framför allt analysera dikter av Julian Tuwim och Elmer Diktonius. Bevisföringen gällande denna påverkningsprocess är klar och övertygande.

Den i dag aktuella polske dramatikern Witold Gombrowicz och hans mottagande i Sverige ägnar Zenon Ciesielski sin uppsats »Teaterreceptionen av Witold Gombrowicz' dramer i Sverige».¹⁵ Zenon Ciesielski diskuterar samtliga svenska uppsättningar av den polske dramatikern. Denne introducerades i Sverige år 1965 av Alf Sjöberg med en iscensättning av »Yvonne» på Dramaten och med den året därpå på samma scen uppförda »Vigseln».

Båda uppsättningarna skattades högt som viktiga och väl genomförda teaterexperiment, men Gombrowicz' idéer förstods inte av recensenterna. I »Yvonne» ville Sjöberg framhäva identitetsfrågan. »Vigseln» gjorde han till en antipsykologisk, visionär och monumental teater vilket, enligt Zenon Ciesielski, ledde till att det intellektuella innehållet gick förlorat. Sjöbergs visionära uppsättning av »Vigseln» konfronterades med en politisk version av samma drama gjord på Uppsala-Gävle Stadsteater av Ulf Fredriksson.

Alf Sjöberg uppförde dock aldrig pjäsen »Operett», som utan större framgång satts upp 1971 av Eva Sköld på Stadsteatern i Malmö. Frågan varför Sjöberg avstod från detta Gombrowiczdrama diskuteras ingående med hjälp av regissörens korrespondens med författaren. Sjöberg ville inte uppföra »Operett» på grund av pjäsens »reaktionära» karaktär med dess parodi på en revolution. Trots att Gombrowicz förklarade att pjäsen handlar om »en formens kris och som en konsekvens därav alla ideologiers kris» gick regissörens associationer till den då aktuella politiska situationen i världen. Sjöberg nämner bl.a. den mot »fascisterna» i Grekland, Portugal och Sydafrika pågående kampen. Zenon Ciesielski framkastar frågan om Gombrowicz' dramer kanske helt enkelt översteg Sjöbergs förmåga, eftersom de vuxit fram ur en helt annan historisk verklighet.

En i Sverige icke känd polsk författares, Jarosław Iwaszkiewicz' (1894–1980) intresse för Norden är ämnet för Anna Sobolewskas uppsats »Jarosław Iwaszkiewicz Skandinavien».¹⁶ Av alla de nordiska länderna kände och förstod Iwaszkiewicz främst Danmark, där han under åren 1932–1936 hade vistats som sekreterare på polska legationen. Hans intryck från olika resor i Norden finns samlade i två volymer, *Svanarnas bo*¹⁷ och *Skisser över den skandinaviska litteraturen*¹⁸. Han har även gjort sig känd som en skicklig översättare av dansk litteratur, däribland Andersens sagor, herman Bangs prosa och några verk av Sören Kierkegaard.

Anna Sobolewska visar Iwaszkiewicz' syn på Danmark. Han är intresserad av danskarna som människor och fascinerats bl.a. av deras engagemang i teaterkonsten. Den polske författaren ser på den danska kulturen ur ett historiskt perspektiv och beundrar dess »demokratiska karaktär». Danmark, som kan förena tradition med modern kultur, är för honom »lycksalighetens öar».

I sin litteraturkritik finner Iwaszkiewicz vissa likheter mellan dansk och polsk litteratur, t.ex. mellan Adam Oehlenschläger och Stanisław Wyspiański. I den polska litterära årsskriften *Rocznik Literacki* recenserade han ofta nordisk litteratur och en av de få svenska författare han ogillade var August Strindberg.

Anna Sobolewska visar också likheter mellan Iwaszkiewicz' egen litterära produktion och några danska författare, som Herman Bangs och Johannes V. Jensens. I en novell *Solen i köket*¹⁹ låter han t.o.m. handlingen utspelas i dansk miljö. Vidare påpekas att Andersens sagor och Kierkegaards existentialistiska filosofi haft stor betydelse för Iwaszkiewicz' världsåskådning. Artikelförfattaren menar att när Iwaszkiewicz diskuterar Andersens konflikt mellan en pessimistisk livssyn och tron på att det goda slutligen segrar över det onda, diskuterar han samtidigt den livsfilosofi som finns i hans eget författarskap. Hans existentiella syn på livet liknar i mycket Kierkegaards men samtidigt står den nära hela den nordiska litteratrens.

För Iwaszkiewicz utgör Norden å ena sidan en plats där välstånd och idylliska samhällsförhållanden råder, å den andra skuggornas »melankoliska land, varifrån vägen till helvetet är närmare än till himlen».

Den polska bilden av Norden bygger på myter om mystiska naturkrafter, om en kultur med rötter i forntiden, odlad i isolering från den övriga världen, om duktiga, självständiga men samtidigt melankoliska människor, vars mentalitet påverkats av det hårda klimatet. Det sista bidraget i boken, »*Öarna vid världens ände*»²⁰ av Jan Zieliński, handlar om Island i polsk föreställningsvärld. Jan Zieliński bygger sitt resonemang på verk av fyra polska författare som under olika tidsskeden besökt Island.

Den första av beskrivarna var Daniel Vetter som företog sin resa i början av 1600-talet. Det var naturkrafterna som gjorde störst och ett mycket ambivalent intryck på den polske resenären. Å ena sidan paradisiska ängar, å den andra helvetiska klippor. Det kända berget Hekla beskriver han som ett verk av satan. I Veters beskrivningar blandas rädsla med beundran.

Edmund Chojecki besökte Island vid mitten av 1800-talet, alltså under romantiken, varför hans naturbeskrivningar naturligtvis är präglade av denna anda. Dagen är för honom sommaren och natten vintern.

Spår av en senare litterär trend i Polen, »modernismen», där stämning och känslan av fasa fått en framskjutande roll, kan avläsas ur Tadeusz Nalepińskis skildringar av Island dit han åkte i början av detta sekel. Stämningarna i Nalepińskis bild av Island växlar mellan idylliska och mardrömslika.

I en modernare skildring av Island, gjord under mellankrigstiden av den polska PEN-klubbens preses Ferdynand Goethel, framskytmar både nuet och romantiken. Med tanke på första världskriget, i vilket Island som bekant ej blev indraget, ser han ön som »gränsen för det mänskliga begäret att härska över världen». Samtidigt använder han sig av ett roman-

tiskt bildspråk och beskriver bl.a. stora vita klippor som gotiska slott av is, icke beträdda av någon mänsklig fot. Den i romantiken populära svarta färgen liksom dödsmotivet är överallt närvarande i Goethels naturbeskrivningar.

Jan Zieliński benämner alla dessa resenärer »spanare» efter »Ultima Thule», alltså enligt grekerna den ö i norr som enligt sägnen skulle vara den mest avlägsna.

Boken *Nordens speglar* bör ses som en viktig länk i förståelsen av de egenskaper som skiljer de båda ländernas kulturer åt och de mekanismer som styr ett ömsesidigt mottagande av deras litteratur. Bidragen i denna publikation belyser källorna ur vilka en bild av respektive länder vuxit fram under historiens lopp. Ur arkiv- och biblioteksgömmor har polska och svenska forskare grävt fram material som visar att de två ländernas kulturytringar har mera gemensamt än man tidigare vågat tro. Den visar också att denna forskning kan ge god lön för mödan eftersom de vita fälten ännu är många.

¹ *Zwierzciadła Północy. Związki i paralele literatur polskiej i skandynawskiej*. Red. Maria Janion, Nils Åke Nilsson och Anna Sobolewska. Warszawa 1991. En bok från samma konferens gavs ut i Sverige år 1988, alla bidrag var dock inte medtagna: *Polish-Swedish Literary Contacts A Symposium in Warsaw September 22–26 1986*. Editors: Maria Janion and Nils Åke Nilsson, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 19, Stockholm 1988.

² Skald jako poeta romantyczny, s. 11–33.

³ »Barbarzyński» heroizm i tkliwa melancholia. Literatura skandynawska w polskich almanachach doby romantyzmu, s. 60–87.

⁴ Adam Mickiewicz w kontekście szwedzkiego romantyzmu, s. 51–59.

⁵ Ciesielski, Zenon. *Historia literatury szwedzkiej*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1990.

⁶ Szwedzki romantyzm w perspektywie europejskiej, s. 33–40.

⁷ Aspekty obrazowania w romantyzmie szwedzkim, s. 41–49.

⁸ Nagroda Nobla dla Elizy Orzeszkowej, s. 88–103.

⁹ Recepcja Selmy Lagerlöf w polskiej prasie literackiej latach 1900–1939, s. 104–119.

¹⁰ Kilka uwag o Strindbergu, Wyspiańskim i Maeterlincku, s. 120–129.

¹¹ I Sverige har släktskapet mellan Wuspiński och Strindberg uppmärksamats av Dag Hedman. År 1986 uppförde han på Göteborgs Nationsteater i Uppsala »Toten-Insel» av Strindberg tillsammans med Wyspiańskis »Domarna» (översättning D. Hedman och A.N. Uggla).

¹² Stanisława Przybyszewska i August Strindberg, s. 130–141.

¹³ Postacie hermafrodytyczne i androgyniczne u Strindberga i Witkacego, s. 142–161.

¹⁴ Recepcja europejskiej awangardy w Szwecji w Polsce, s. 162–176.

¹⁵ Recepcja teatralna dramatów Witolda Gombrowicza w Szwecji, s. 177–191.

¹⁶ Skandynawia Jarosława Iwaszkiewicza, s. 194–211.

¹⁷ *Gniazdo Łabędzi*, Warszawa 1962.

¹⁸ *Szkie o literaturze skandynawskiej*, Warszawa, 1977.

¹⁹ *Stońce w kuchni*, Warszawa, 1958.

²⁰ *Wypsy ostanie*, s. 212–228.

Eva Hættner, Lisbeth Larsson, Christina Sjöblad: *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige 1650–1989. En bibliografi*. Lund University Press 1991.

Den 18 juli 1929 började Marika Stiernstedt – »efter mönster av Lg» – att föra dagbok. Hon hade på senaste tiden funnit dagboksalmanackan otillräcklig, konstaterade hon. »Tidigare har jag alltid haft en sorts motvilja för att utleverera mig själv i en dagbok.» Hon hade väl under årens lopp startat flera gånger, men länge hade hon aldrig hållit på och hon hade inte bevarat någon av dessa tidigare dagböcker.

»Kanske blir det en sorts nyttig 'discipline'», anmärker Marika Stiernstedt. Den reflexionen vid den nya dagboksstarten visar hur levande den franska klosterpensionens krav på självvranssakan – examen de conscience – alltjämt var för henne. Men hon hade förvärvat tillräcklig skepsis för att strax fråga sig om man överhuvud kunde vara ärlig i en dagbok. «*Han kan, det tror jag*», förklarade hon (1977), »ty han har sin 'naivitet', som gör honom lika troskyldig i de mest skilda känslö- och tankelägen – och självmotsägelser genera honom inte. Jag är naturligtvis lika naiv – men jag är misstänksam mot mig själv. Dessutom är *förtrogenhet* ett djupt rotat behov hos mig. [...] Men det är ju inte meningen att dagboken skulle bli någon personlig 'biktbok', komplett! Jag skall försöka skriva ärligt om *det*, jag skriver om, vad det än blir.»

Jag får anledning att knyta an till min biografi över Marika Stiernstedt (1959) i samband med den bibliografi över *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige 1650–1989* som nu föreligger. Bibliografin är utarbetad av tre kvinnor; en av dem, Christina Sjöblad, har tidigare svarat för publiceringen av Victoria Benedictssons Stora boken och Dagboken (I–III). Hon konstaterar nu hur man i Victoria Benedictssons almanackor, förda under åren 1876–88, ser hur anteckningarna sväller ut allt mer för att i början av 1880-talet spränga de ramar, som den förtryckta almanackan ger. Det är ju en motsvarighet till Marika Stiernstedts nya inriktning, sedan hon funnit »dagboksalmanackan» otillräcklig.

Bibliografin som vill vara ett grundläggande arbete inom svensk kvinnoforskning och därmed bidra till en ökad forskningsaktivitet kring kvinnors historia och tankevärld, som det heter i förordet, är uppdelad i en avdelning för tryckt material och en för otryckt. I förteckningen över handskrivet material figurerar drygt 300 kvinnor; »ett intressant faktum är att många av de kvinnor som finns förtecknade här inte är kända

för eftervärlden av något annat skäl.» En redogörelse ges för hur sökandet efter det otryckta materialet har tillgått. Kvinnohistoriska arkivet i Göteborg har ett rikt material av kvinnliga självbiografier och dagböcker, framhålls det. I Evangeliska brödräfsamlingens arkiv i Stockholm förvaras böcker och kapslar med handskrivna självbiografier och andra personliga, religiösa dokument. För att här nu bara göra ett par nedslag!

Den herrnhutiska församlingen i Stockholm lät under senare delen av 1700-talet 36 kvinnor teckna ner sina levnadslopp; sedan har dessa livshistorier kopierats, bundits in i små böcker och skickats ut i landet som lån. »Dominansen för denna typ av självbiografi under perioden t.o.m. romantiken får anses typisk: det är för det mesta i den religiösa självbiografins som kvinnor i äldre tid talar om sig själva och sitt liv.»

Jag baserade min doktorsavhandling, Ellen Keys väg från kristendom till livstro (1953), i hög grad på Ellen Keys »tankeböcker». Tankebok var onekligen en mer giltig beteckning än dagbok. Emilia Fogelklou Norlind kom också hon att göra bruk av den. Christina Sjöblad noterar hur franska dagboksforskare brukar förlägga uppkomsten av den introspektiva dagboken till slutet av 1700-talet. »Denna dagboksform skulle senare, vid 1800-talets mitt, få sin mest berömda företrädare i Henri Frédéric Amiel, vilkens *Fragments d'un Journal intime* började tryckas strax efter hans död på 1880-talet. Den första svenska översättningen gjordes av Klara Johanson och boken gavs ut 1900 med titeln *En drömmares dagbok*. Ellen Key skrev förordet och boken kom ut i sju upplagor och har säkerligen haft stort inflytande även på dagboksskrivandet i Sverige under 1900-talet.» Sjöblad konstaterar hur både Ellen Key och Klara Johanson finns med i handskriftsbibliografin. »Ellen Keys dagboksskrivande hade pågått i många år när Amiels dagbok översattes och Klara Johansons tidigaste dagbok startar 1895, men detta hindrar inte att de kan ha läst och inspirerats av honom i den franska utgåvan.» Ellen Key begynte i själva verket sitt dagboksskrivande under 1860-talets senare hälft; sin tionde och sista, med sytråd hopfogade tankebok avslutade hon på tröskeln till 1880-talet. Litterärt välbevandrad redan i unga år – hon nämner La Rochefoucauld i en av sina första dagböcker – har Ellen Key influerats i sitt dagboksskrivande från många håll, dock inte från Amiel! Hon har av religiösa uppbyggelseböcker lärt sig att vårda sig om sin själ; religiös problematik sysselsätter henne mer än något annat i tankeböckerna.

Bibliografin förtecknar 60 kvinnor som påbörjar sitt dagboksskrivande under halvseket 1850–1900; från 1900-talet förtecknar bibliografin c.a 50 dagboksskribenter vilket onekligen kan te sig magert. Säkert har man att räkna med en eftersläpning beträffande ett arkiverande av personligt material av denna typ. Eva Hættner Aurelius framhåller hur självbiografin först med avsevärd fördröjning infogades i det litterära genresystemet och därmed inlemades i den litterära offentligheten. Medan dagböckerna dominerar i handskriftsbibliografin dominerar självbiografierna i bibliografin över tryckt material. Självbiografin som den etableras på den litterära